

élményeihez; közelebb hozza poétánkat, aki maga is a XX. századhoz fellebbezett értésért.

Az olvasó megnyerésének legfőbb eszköze mégis — a gondolati izgalom, a világos okfejtés hűséges kifejezésére — (a kötet szóhasználatához igazodva) a szerző lebilincselő „stíluszintézise”, amelyben a kort felidéző, mértékkel és ízléssel használt archaizmusok, a szépirodalmi választékosság képgazdag szövegfordulatai békésen megférnek a filológia szakszókincsével és az esszé személyes érdekelttségű hangvételével, szentenciákban dús mondatfűzésével. Magyar szakos egyetemi hallgatók számára lecke lehetne az írás mesterségéből az a mód is, ahogyan — a kézikönyvben már felvillantott ötlet alapján — a költő kollégiumi becenevéből (Cimbalom) néhány mondatban kifejtve jellemzi az 1790-es évek „mozgalmas, erős, sokhúrú, hangadó egyéniségét”. (79–80.) Mindez alkalmasint az olvasói nagyközönségre sem téveszti el hatását.

A témául választott életmű gazdagsága és a terjedelem (8,5 iv) közötti feloldhatatlan ellentmondás eleve igazságtalanná teszi minden olyan kérdés-felvetésünket, amely a kötetből hiányzó adatokat, elemzéseket, kiténtéseket tárgyzná. Ezért kifogásainkat, egyet nem értésünket csak azokra az esetekre korlátozzuk, amikor az adott terjedelmen belül, sőt a meglevő induktív anyag alapján juthattunk volna mélyebb, értékelőbb megállapításokra. Aranka Györgyről szólva (117.) említhető lett volna az erdélyi nyelvművelés szervezőjének terve Csokonai bevonására munkájukba — egyike ez a költő ritka, korabeli elismerésének. Az *Essay on Man* c. Pope-poéma kapcsán (177.) a fordítás—szabad átdolgozás—magyarítás fogalmainak olyan pontos, nem rokonértelmű szöként való körülírását és használatát hiányoljuk, amelyet a travesztia—paródia—stílusparódia esetében megkaptunk és más fogalmaknál is

megszoktunk a korábbi oldalakon. Nem hiszünk, hogy a Kazinczytól kifogásolt „mázolás” Csokonai rokokó stílusjegyeit jelentette a széphalmi mester szótárában (218.), inkább az aprólékos, csiszolgotó mígond hiányát — s némi bevallott irigységet a könnyen író, ösztönösen formát találó tehetség iránt.

Végezetül szólunk kell a könyv mellékleteiről. Julow Viktor a Csokonai-szakirodalom egészét felhasználta, egyetértőleg (olykor egy-egy mondatot idézve is), részmeállapításokat átvéve vagy vitatkozva. A kötet bibliográfiája ezeket a névvel jelzett hivatkozásokat teszi követhetővé, amikor felvonnatja — a gyűjteményes kiadások mellett — a legfontosabb koteketet, tanulmányokat és cikkeket, Kőlcsey recenziójától az 1973-as évfordulóra készült (és azóta megjelent) művek közül azokig, amelyekbe kéziratban bepillanthatott. Az életrajzi tábla rövid, tömör, de jó eligazítás. A képanyagot Miklós Róbert válogatta avatott kézzel. Ikonográfiai „csemege” egy vitatott hitelességű miniatúr-ábrázolás közlése; a költői pálya színtereinek egymásutánjában pedig (metaszetről, céhlével fejrészéről véve a városképeket, rekonstrukciós rajzzal egészítve ki a töredékes emlékeket) megérzünk valamenynyit a műzeológusi munka nehézségeiből, amellyel az egy kétszáz évvel ezelőtti életutat szemlélte.

Julow Viktor kisonográfiaja sokerényű könyv, hiszünk, hogy — a kritikai kiadás tudományos bázisa mellett — ilyen és ehhez hasonló koteketet alkalmasak arra, hogy (tanári, tanuló, közművelődési segédkönyvként) vagy akár önként kézbevert olvasmányként) izgalmassá, vonzóvá varázsolják irodalmi közvéleményünk szélesebb rétegei számára Csokonai Vitéz Mihályt és korát.

Kerényi Ferenc

OROSZ LÁSZLÓ: KATONA JÓZSEF

Bp. 1974. Gondolat K. 239 l. (Nagy Magyar Írók)

Orosz László könyvének megjelenését méltán várták érdeklődéssel a szakemberek. Nem alkalmi feladatra vállalkozott a szerző, több mint másfél évtizedes, Katonára vonatkozó kutatásainak összefoglalására törekedett, melyek során elemző filológiai cikkeket éppúgy készített, mint *A magyar irodalom történetében* (3. köt. 1965.) publikált szintetikus fejezetet. E fejezet — Sőtér István fontos Bánk bán tanulmánya (*A Teremtés vesztese*) után ez bátran állítható — a legszorosabb értelemben véve fordulatot készített élő klasszikus drámánk megítélésében. Orosz László elvetette Arany—Gyulai—Beöthy ha-

gyományos magyarázatát arról, hogy a nagyurat Gertrudissal szemben elkövetett súlyos vétkének tudata zúzza össze. Értelmezése szerint Bánk „akkor török meg, mikor Tiborc Melinda holttestét hozza”. Az országa nádora — írta Orosz László — „Nem bosszúja jogosságába vetett hitének megrendülése, hanem e bosszú ellene forduló következményei miatt omlott össze”.

A mű egy ismeretterjesztő sorozatba illeszkedik, s ez külsőleg-belsőleg egyaránt meghatározó tényező. Aránylag kicsiny a terjedelme, nem juthat benne hely a sokoldalú, részletező tudományos bizonyításra, más né-

zetekkel való elmélyült vitákra. Másfelől a sorozat széles olvasóköre akadályokat gördít az *esszézerű* tárgyalás útjába is. A szubjektív-ebb párhuzamok, kitekintések megzavarhatják az irodalomtörténettel csak frissen ismerkedőket, akik a tartalmi összefoglalások munkójára ugyancsak rászorulnak. Végeredményben elmondhatjuk, hogy Orosz László megtalálta a népszerűsítés igényes, korszerű, a színvonalból nem engedő módszerét: a bizonyolult kérdéseket seholsem egyszerűsíti le, s úgy koncentrálna a *Bánk bánra*, hogy közben az életmű kisebb csúcspontjai sem maradnak homályban. Így Katona József tehetségének tágassága az egyik alapvető élmény, melyet a kismonográfia tanulmányozása hátrahagy. Igen, Bánk és Gertrudis megteremtője pergő vigjátéki nyelven is tudta beszéltetni figuráit, s nem vallott szégyent a végső létproblémákon borongó filozófikus lírában sem. (Talán egy ponton fedezhetünk föl didaktikus szándékból eredő aránytévésztést: a dráma-cselekmények összefoglalásában. Ezek a *Ziska* előtti színművek esetében kurtábbak, nagyobbak lehetnek volna.)

Orosz László nem marad adósunk az eddigi kutatás néhány fontos eredményének célratoró bemutatásával: megrajzolja a költő elszakadását a lovagdrámától, feltárja a *Bánk bánk* előzményeit az életmű során, történelem szemlélet, jellemfestés, nyelvi formálás terén. Másfelől bőven megmutatkozik az, melyek az őt sajátosan érdeklődő kérdéskörök. Az eddigi irodalomtörténezeknél több figyelmet fordít a nagy tragédia színrevitelére, foglalkozik a különféle szerepfelfogásokkal, s belőlük visszakövetkeztet a költött figura összetettségére. Kúrti Józsefnek meg Ödri Árpádnak ötven év előtti, egymással ellentétes kiindulópontú alakítását felidézve találon mutat rá Orosz László a banki magatartás két pólusára. Egyrészt közismert a túl érzékeny, sérülékenyen indult kitörések egész láncolata. Ezzel szemben több helyt — kivált a II. és V. felvonásban — „nyugodt méltóság, erőt képviselő, éreztető nagyság” (139.) jellemzi a magát fegyelmező nádort. A monográfiaíró korábban alaposan feltárta Katona történetírói munkásságát (It 1959. 266—281.), ennek köszönhető a plasztikus kép, amelyet a historikus kísérletekről kapunk. Népies nyelvi fantázia, erős racionalizmus fénylik a nagy alkotónak az elfeledett írásaiban is — ez a nagyönis helyeslehető végtanulás.

Nemcsak Katona Józsefet jellemezte nemcsak értelemben vett lokálpatriotizmus, hanem a szerzőt is, s ez is a szülőváros és az író — eddig gyakran mellőzött — kapcsolatainak tüzetes számbavételére készlet. A legfontosabb kérdés kétségtelenül az, hogyan érezte magát a hivatalnokká lett, szülőhelyére visszavonult költő. Tarthatta-e pályája megtörésé-

nek az alügyészséget (1826-tól főügyészséget), számozatása helyének a poros-sáros alföldi óriásfalut? Romantikától vezetett régebbi irodalomtörténezeink, valamint írónk (pl. Móricz Zsigmond) gyorsan rábólintottak erre. Horváth János 1936-ban közzétett egyetemi előadásaival kezdődik a tényeket mérlegelő, a város történetét is elemző feleletadás. Horváth, Waldapfel, majd Mályuszné Császár Edit meggyőzően mutattak rá, mennyire kitartóan ragaszkodott Katona családjához, Kecskeméthez, mily bensőségesen érdekelte a jogászpálya. Fontos körülmény a fiatalember kezdetől fogva feltűnő nagyfokú józansága, távolsága a színészek bohém életstílusától. Bizony a „híros város” se volt épp barbár fészek az 1820-as esztendőkből! A *Bánk bán* itt megjutalmazták, Szokolay Hártót várostörténet írására bátorították, s Kecskeméten élt ekkoriban Mátyási József költő épp úgy, mint a drámaszerző Nemes András ügyvéd. Orosz László azonban mindennek összefoglalása után sem látja oly kiegyensúlyozottnak a „főügyész Katona” életét, mint Horváth János vagy Mályuszné. Míg az előbbi a derűs lelkivilág bizonyítékaként tárgyalja a Vasci Vadászi Társaság Katonától származó tréfas jegyzőkönyvét (Horváth i. m. 15—16.), Orosz épp ellenkezőleg, a „protocollum”-ban rejtőző komor önarcképre, keserű öniróniára hívja fel figyelmünket (213.). Mindez csak úgy magyarázható, hogy a költő az évtized elején még célját-értelmét látta pályájának míg 1828—29-re már a csőd érzete veté erő rajta.

De miféle csődé? A költő, aki nem tud alkotni a sok munka nyűgével vállán, s tétlenül nézni kényszerül a nem éppen nagybecsült pályatársak (pl. Kisfaludy Károly) sikersorozatát? A férfié, aki tisztos hivatala — keresete ellenére is kikoszorázott kérés marad a kedvére való leányoknál, s olykor alpári tivornyákba fojtja csalódottságát? Vagy leginkább a fenyegető vég közeledését érzi? (A jegyzőkönyv pár sora, melyben az 1828 karácsonyán beteg vadászgató „nótárius”-ról esik szó, mintha erre utalna!)

Sajnos, a monográfiaíró épp itt hagyja magára olvasóját! Szemmeláthatóan az adatoknál, egészen nyilvánvaló következtetésekkel kíván maradni, elutasítva a találgatást, kockázatos föltételezéseket. Magatartása érthető, bár a bíráló szívesebben látna több merészséget, annál is inkább, hisz az első lépés megtörtént: Orosz László ellenvéleményt jelentett be a kecskeméti évek dolgában a közelmúlt irodalomtörténetírásával szemben. E ponton a könyv egy rejtett hiánya ütököt ki. Elmaradt Katona összefoglaló egyéniségrajza a korábbiakban, ezért különös tanácsalansággal meredünk az utolsó pályaszakasz rejtélyére.

Bartucz Lajos antropológus, aki a száz-

éves jubileumra feltárta a drámaköltő csontvázát, annak koponyáját, agyvelejét vizsgálva „túltengő, szenzibilis idegéletet” emlegetett (vö. *Katona Emlékkönyv*. Kecskemét, 1930 65.). Költeményei és passzív életstílusa nyomán hajlandók lehetnének őt valamiféle merengő hangulatembernek tartani, ám ennek ellentmond nagy drámai tehetsége éppúgy, mint egyik kedvelt hőstípusa. Valóban, Katona az indulatos önmagával és a világgal küzdő hősök különleges művésze a *Monostori Veronka* Farkasától kezdve egészen Peturig, Bánkig. Nem annyira melanholikusnak, inkább titkolt szangvinikusnak, áttételes, gátolt akaraterbernek kell látnunk Katona Józsefet. Darabjainak gesztusokban, mozgásokban való gazdagságát látva azt gyaníthatjuk, hogy alkotójuk nemcsak vizuális, hanem méginkább a motoros idegrendszer tevékenysége iránt fogékony típus lehetett.

Ami emberélményét illeti, távol állt tőle az erős absztrakció, az egyéni törekvések eszmei konfliktusokban való feloldása. Katona vitathatatlanul a Sturm und Drang s ezen belül Schiller tanítványa, mégis művészi irányuk e ponton gyökeresen különbözik egymástól. Müller—Freienfels műszavát használva a *Bánk bán* költője részletmegfigyelő, német kortársa pedig nagy, elvont típusokban ragadja meg a környező világot. Az előbbi alkotócsoporthoz tartozását a *Rózsa* keletkezése is igazolja. Egy elűtő alkatú művész, aki az ideák és egyén fölötti érzések országában otthonos, még csalódott szerelmétől fűtve sem dolgozott volna ennyire élő és közeli minták után! Érdekes filológiai nyomozás lenne kikutatni a történelmi tragédiák főalakjainak modelljeit, ám ez reménytelen vállalkozásnak látszik, annyira kevés a hiteles életrajzi forrás. Egy fölfevést talán mégis megkockáztathatunk: a kacér Berenice (*Jeruzsálem pusztulása*; kezdséi éve 1813) megformálásához a költő sok ösztönzést kaphatott Dérnyé iránti szerelméből. Az évszámok egybeesése feltűnő!

Sajnálatos, de részben érthető, hogy a nagyközönséghez szóló munkában a szerző nem sokat fejtegeti Katona világirodalmi ismereteit, a *Bánk bán* párhuzamát a korabeli világirodalommal. Említi a tragédiában megnyilatkozó Shakespeare-, Schiller- és Veit Weber-hatást (110.). Egyetért Sőtér Istvánnal abban, hogy „Bánk inkább szentimentális, mint romantikus hőstípus” (236.), s megalkotóját áthatotta az érzelmelek, az érzékenység kivételes fontosságát tanító, a XVIII. századvégre jellemző korszellem. Mindez eléggé elvont marad, s ebben irodalomtörténetírásunk mulasztása is tükröződik: a kutatók döntő többsége eddig túlságosan filológus módjára járt el, nem alkalmazta

— Gyulait, Sőtért s részben Waldapfelt ki- véve — a nagyobb távlatú összevetés mód- szerét.

Nagyon rövidre fogva, két fontos megállapítás történt eddig a komparatiztika terén. Az egyiket jól megvilágítják az iménti utalások Sőtér István következtetésére, a másik Gyulai nevéhez fűződik. Ő Katona és Shakespeare rokonságát abban látta: mindegyik kitűnően tudott „több szenvedélyből olvasztani egyöntetű jellemet”, „többnemű indokokból fejleszteni ki a cselekményt” (*K. J. és Bánk bánja* VIII. fejj.). Ezenkívül azonban nincs mélyebb rokonvonalas köztük: a nagyúr Hamlethoz, Otellohoz hasonlítására tetszetőségében is alaptalan, emellett látnunk kell a shakespeare-i kompozíciós módszerek hiányát. Katonánál nyoma sincs a krónikás szerkesztésnek, végső művében inkább a sűrítettség, hármasegység hívévé kezd válni. Nem ismeri költőnk a tragikumnak és komikumnak a nagy klasszikusnál oly gyakori összefonódását sem. És ahhoz képest, hogy inaséveiben mily sok helyzetet és hű idézetet emelt be a *Hamletből* zsenyébe (pl. *Luca széke*, *Rózsa*), ezúttal jóval kevesebb az efféle átvétel (vö. főként Waldapfel 1943-as monográfiáját, és saját cikkemet a Forrás 1970. 4. számában).

Lessing meg a Sturm und Drang törekvései nagyon sokoldalúan befolyásolták Katona életművét. A romlott és zsarnoki udvarban meggyalázott ártatlanság melindai motívuma nem hiányzik az *Emilia Galottiból*, *Fiescoból*, s némi áttétellel az *Ármány és szerelemben* is fölfedezhető. A macchiavellizmus problémájával vívódó *Fiesco* közvetlen szövegegyezéseikig menően hatott a *Ziska* alkotójára. Ugyanúgy dacol a hamis látszattal, szörnyű kényszerrel Luise meg Ferdinánd szerelme (*Ármány és szerelem*), mint Melindáé s férjéé. A Sturm und Drang kulcsalakja és nagy újdonsága a Selbsthelfer. Erőszakkal és színté magányosan akarja orvosolni a súlyos társadalmi visszaéléseket e hőstípus. S vajon nem Selbsthelfer-e sok tekintetben maga Bánk is? Magyar költő számára alapvetőbb a nemzeti elnyomás élménye, mint a német kortársaknak, mégsem hiányzik a felszabadító nemzeti fölkelés témája Goethe, Schiller munkásságából. Ezt igazolja *Egmont*, az *orléans-i szűz* s végül a *Wilhelm Tell*. A két német lángész arról álmodik, hogy e szabadságharcok ledöntik a rendiség bástyáit is, az új nemzeti társadalmakban megvalósul az emberi egyenlőség. Szerényebb mértékű a *Wilhelm Tell*nél az *Egmont* demokratizmusa: a polgári Klärchenbe szerelmes főúri Egmont — mint ezt az NDK irodalomtörténetírása hangsúlyozza — segíti az elesetteket, kiszolgált közkatonákat, a jobbágyi szolgáltatásokról is lemond. Ezzel együtt érdemes elgondolkozni a nádor és Tiborc családias, megértő

viszonyán, s a tragédia magyarságszemléletén. Joggal állapította meg erről Móricz Zsigmond: „Katonánál jelent meg társadalmi rétegződésében először az egységes magyar nemzet”. (Katoná József. Nyugat, 1930).

Az eddigi gondolatmenettel szemben kínálkozik az az ellenvetés hogy Katona a Selbsthelfer vállalkozását tragikusnak, kétes értékűnek ábrázolja. Sőt számos színművében a királyi hatalom elleni lázadás értelmetlen, magán viseli az elmaradottság, az osztálykorlátok bélyegét. Waldapfel József találta meg e meggyőződése ősforrását a joze-finista jogtudósok tanításában. Katona e vonása azonban nem dönti meg az eddigi elmondottakat. Mindössze azt igazolja, hogy különféle áramlatokat összefoglaló, nagyszabású drámai tehetséggel állunk szemben, nem a Sturm und Drang epigonjával. Nem, Katona semmiképp sem egyszerű tanítványként vette át Goethétől—Schillertől az új, polgáriás nemzet látomását, a népszerűtetet, a szép szenvedélyű lelkek és a családiasság kultuszát. A Napóleon elleni európai visszahatásról éppoly kevésbé feleldekezhetünk meg, mint a kor kezdődő Habsburg-ellenességéről, saját plebejus-kispolgári származásáról. Az se vitás, hogy a lelkiéletében az érzelmek,

hangulatok domináltak. Ezért talált éppen a Sturm und Drangban felszabadító energiát, akkor már kétségbevonhatatlan értékű igazolást spontán eszmeiségére, stílusteremtésére. Persze nem szabad iskolás fogalmakban gondolkodnunk. A Sturm und Drang szorosan véve csupán az 1780-as évtized derekáiig tartott, ám Goethe és Schiller későbbi művei szintén ihlető élményt jelenthettek számára. Elmondható ez a *Tell* mellett tán a *Wallenstein-trilógiáról* is. A trón elleni pártütés az utóbbiban erkölcsileg is hibásnak bizonyul, s ez megragadhatta a „jó király” eszméjével mélyen foglalkozó fiatal tehetséget.

A fentiekben néhol eltértém a bírálat szokásos formájától. Előterbe került a fejtegetés az ismertetés és kritikai mérlegelés rovására. Szolgáljon mentségül, helyesebben magarázatul két mozzanat. Egyrészt Orosz László értékes munkájáról már gondos recenziót közölt a *Forrás Sütő Józseftől* (1975. februári szám). Másrészt a könyv nem annyira ellentmondásra, egyes pontokon való vitákra, inkább kiegészítésre, továbbgondolásra ösztönzött. S hol lehetne ennek alkalmasabb fóruma a szakfolyóirat kritikai rovatánál?

Nagy Miklós

SZIKLAY LÁSZLÓ: SZOMSZÉDAINKRÓL

A kelet-európai irodalom kérdései. Bp. 1974. Szépirodalmi K. 350 l.

Sziklay László neve irodalomtörténetírásunkban már összeforrott a kelet-közép-európai komparatiztika irányzatával. Ennek a sajátos irodalomtörténeti zónának a jellemző, a többtől, a nyugat-európaiktól és a kimondottan kelet-európaiktól (így az orosz irodalomtól is) eltérő vonásait ő határozta meg oly módon, hogy erre egy egész kutatási irányzat épülhet. Tanulmánygyűjteménye bevezetőjében felsorolja az előzőket, akiknek szüggesztioit ő bontotta ki kutatási témákká. Ez a tanulmánykötet is arról tanuskodik, hogy csak olyan szerzőtől származhat, aki szlavista és magyar irodalomtörténész egyszerre, ugyanakkor a nagy nyugati irodalmaknak, így a franciának és a németnek is hivatott ismerője.

A *Szomszédainkról* címet viselő kötet tanulmányai voltaképpen két típusra oszthatók: az egyik a szerző szorosabban vett szakterületével, a szlovák és a cseh irodalommal függ össze, a másik az általános kelet-közép-európai irodalom kérdéseit tárgyalja. Az elsőbe tartozó írások is komparatiztikai jellegűek, akár a szlovák históriás énekekről, akár Thurzó György későrenezánsz udvaráról vagy Ján Kollár magyar kapcsolatairól szólnak, vagy pedig a XIX. század hatva-

nas-hetvenes éveinek, illetve a szlovák irodalmi életet és a két háború közti cseh lírát elemzik. Sziklay minden cseh és szlovák jelenséget konfrontál elsősorban a magyar irodalom többé-kevésbé analog tényeivel. Így pl. megtudjuk, hogy a kiegyezés korában a „hivatalos” kritika eszmei-esztétikai korlátozottsága szinkron jelenség nálunk és a szlovákoknál, ez utóbbiaknál a mártóniak, nálunk Gyulaiék elzárkózásában nyilvánul meg az újabb irodalmi irányzatok elől, a szlovákoknál az irodalmi fórumok teológiai-nacionalista, nálunk a vidéki nemesi-nacionalista korlátoltság következményeképpen. Az újabb cseh lírában pedig éppúgy megjeleNIK az újítás mellett a megelőző írói mezeidéknél a régebbi ősökhoz való visszanyúlás, mint a magyar XX. században. A cseh költők közül Wolkner Erbenhez, Nezval Machához fordul, a mi nyugatosaink pedig Csokonaihoz és Vörösmartyhoz. Ezek a „bilaterális” jellegű tanulmányok is tartalmaznak általános elvi tanulságokat, melyek a „litterature comparée”-n át a „litterature générale” felé való kitárulkozást eredményezik.

Még inkább áll ez a valóban „multilaterális” dolgozatokra. A több irodalom egy-